

В І Д Г У К

**офіційного опонента –
доктора юридичних наук, професора
Андрушка Андрія Васильовича
на дисертацію РІЗНИКА Олексія Романовича
«Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з
незаконним позбавленням волі», подану на здобуття освітньо-наукового
ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право»**

Актуальність теми дисертаційного дослідження Олексія Романовича Різника є безсумнівною, адже вкрай важливим є забезпечення ефективної кримінально-правової охорони особистої свободи людини. Право на свободу та особисту недоторканність, закріплене в Конституції України, посідає вкрай важливе місце в системі прав людини, адже без його належного захисту не може йтися про реалізацію цілого ряду інших прав. Особиста свобода – невід'ємна властивість людини, що закладена в саму її сутність, вона є втіленням індивідуальності та самодостатності кожного, нормальною умовою розвитку особистості та суспільства в цілому.

Як слушно підкреслює О.Р. Різник, необхідність адекватного реагування держави на факти посягань на особисту свободу набула особливої актуальності в умовах повномасштабного російського вторгнення.

Необхідно зазначити, що в правозастосовній діяльності мають місце численні труднощі і помилки, пов'язані з кваліфікацією аналізованих автором посягань. Всі вони потребують свого адекватного вирішення, яке навряд чи можливе без обґрунтованих рекомендацій, наданих наукою кримінального права. Водночас доводиться констатувати, що комплексних досліджень проблемних питань протидії кримінальним правопорушенням, пов'язаним із незаконним позбавленням волі, на сьогодні бракує. Дослідження відповідної

проблематики становить значний інтерес також у контексті розробки проекту нового КК України.

З огляду на викладене можемо підтвердити значну актуальність, теоретичну та практичну значущість обраної Олексієм Романовичем Різником теми дисертаційного дослідження.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, та їх достовірність забезпечується достатньо вдалою та продуманою структурою дисертаційної роботи, логікою викладення матеріалу, належною джерельною базою, використанням загальнонаукових та спеціальних методів дослідження.

Методологічною основою роботи є широкий спектр методів наукового пізнання. Під час дослідження використано такі наукові методи: *індукція та дедукція* – застосовувалися для визначення поняття та ознак незаконного позбавлення волі і характеристики окремих його різновидів; *порівняльно-правовий* – застосовувався для дослідження питань кримінально-правової охорони особистої свободи людини у кримінальному законодавстві окремих зарубіжних держав і міжнародно-правових актах та використання найкращих зразків такої охорони у кримінальному законодавстві України; *аналіз та синтез* – застосовувалися під час встановлення змісту об'єктивних та суб'єктивних ознак складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі; змісту ознак, що кваліфікують такі злочини; *порівняння* – застосовувався у процесі зіставлення наукових позицій щодо вирішення дискусійних питань; *юридичної герменевтики* – застосовувався під час тлумачення окремих положень КК України та понять теорії кримінального права; *соціологічний* – застосовувався у рамках дослідження судової практики. Під час дослідження застосовано також *догматичний* метод – для виявлення прогалин у кримінальному законі, формулювання визначень понять, формулювання пропозицій щодо вдосконалення КК України та метод *узагальнення* – для формулювання проміжних та остаточних висновків дослідження (с. 22). Ці та інші методи наукового пізнання в цілому забезпечили належний рівень обґрунтованості основних положень та висновків дисертації.

У своїй більшості викладені у дисертації О.Р. Різника наукові положення, висновки та рекомендації належним чином обґрунтовані та достатньо переконливі. Для їх обґрунтування автором широко використано емпіричні матеріали, а також сучасну наукову літературу з теорії права, кримінального права, міжнародного права, а також з кримінології. Список використаних автором джерел становить 230 позицій.

Емпіричну основу дослідження становлять статистичні дані, матеріали судової практики з Єдиного державного реєстру судових рішень України (загалом досліджено понад 100 вироків судів першої інстанції різних регіонів України) (с. 22).

Кожен із трьох розділів дисертаційної роботи закінчується висновками, в яких підбито основні підсумки відповідного етапу дослідження. Наприкінці роботи наведено загальні висновки, в яких сконцентровано найважливіші положення та рекомендації, що знайшли своє відображення у тексті дисертації.

Викладене дає підстави стверджувати, що більшість сформульованих у дисертації О.Р. Різника наукових положень, висновків та рекомендацій належним чином обґрунтовані.

Достовірність і наукова новизна одержаних результатів. Аналіз змісту роботи свідчить про те, що в результаті здійсненого дослідження автору вдалося вирішити поставлені ним завдання та отримати низку нових, важливих для кримінально-правової науки результатів.

Дисертація є комплексним сучасним дослідженням кримінально-правової характеристики злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі. До найвагоміших результатів, які відображають наукову новизну роботи та виносяться на захист, належать, на мій погляд, такі:

– запропоновано ряд системних змін до КК України, спрямованих на створення цілісного несуперечливого механізму правової регламентації кримінальної відповідальності за посягання на особисту свободу людини: 1) уточнено назви покарань; 2) обґрунтовано доцільність виключення ряду нормативних положень та статей з КК України (зокрема, примітки до ст. 127,

ст.ст. 349, 349-1, 371); 3) внесення змін до окремих нормативних положень та статей КК України з метою забезпечення системності правового регулювання;

– ознаки, які кваліфікують злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі, згруповано за функціональною ознакою їх впливу на кримінально-правову кваліфікацію: 1) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації множинності кримінальних правопорушень; 2) ознаки, які вимагають застосування правил кваліфікації співучасті у кримінальному правопорушенні; 3) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції частин і цілого або поглинання кримінальних правопорушень; 4) ознаки, які вимагають застосування правил подолання конкуренції загальної та спеціальної норм. Кримінально-правова характеристика ознак, що кваліфікують вчинене, проведена з урахуванням виокремлених груп через призму кримінально-правової кваліфікації;

– запропоновано універсальний алгоритм, який варто використовувати у всіх випадках кримінально-правової кваліфікації при здійсненні розмежування складів злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, та відмежуванням їх від суміжних складів (сс. 23–24).

Крім того, у роботі удосконалено позицію про доцільність для позначення потерпілого від посягань на особисту свободу використовувати поняття «людина», а не «особа». У зв'язку з цим запропоновані зміни до ст.ст. 147, 151 та 371 КК України (с. 24).

У роботі отримали подальший розвиток: 1) позиції науковців щодо доцільності перейменування розділу III Особливої частини КК України шляхом заміни поняття «воля особи» на поняття «особиста свобода»; 2) вчення про зміст ознак об'єктивної сторони складів злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, у частині того, що відповідні діяння вказують не лише на діяння у власному сенсі слова, а й на суспільно небезпечний наслідок. Таким чином, запропоновано авторське визначення поняття «позбавлення волі» – дія чи бездіяльність, спрямована на утримування особи в місці, в якому вона не бажає перебувати, внаслідок чого така особа позбавляється можливості вільно пересуватися та самостійно обирати місце свого перебування; 3) наукові

напрацювання щодо визначення покарань, які полягають у обмеженні особистої свободи з використанням або цього ж звороту, або терміна «ув'язнення»; 4) погляди на те, що мета у складі торгівлі людьми є обов'язковою лише для таких форм цього діяння, як вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини (сс. 24–25).

Таким чином, можна констатувати, що положення рецензованого дисертаційного дослідження містять наукову новизну і є певним внеском О.Р. Різника в науку кримінального права.

Повнота викладення основних результатів дисертації в опублікованих наукових працях. Основні положення і результати дисертаційного дослідження О.Р. Різника відображені у п'яти наукових публікаціях, серед яких три статті у виданнях, включених до переліку наукових фахових видань України (з юридичних наук), а також двох тезах доповідей на науково-практичних заходах. Наведене дозволяє підтвердити достатній рівень апробації основних результатів рецензованого дослідження.

Результати дослідження мають як наукове, так і прикладне значення. Викладені у дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані та вже використовуються: *у законотворчій діяльності* – для удосконалення кримінального законодавства України в частині заповнення прогалин, системного узгодження його положень та нормативної регламентації відповідальності за злочини, пов'язані з незаконним позбавленням волі; *у правозастосуванні* – для кримінально-правової кваліфікації відповідних кримінальних правопорушень; *у науково-дослідній сфері* – для подальших наукових досліджень проблематики кримінально-правової охорони особистої свободи людини; *в освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін кримінально-правового циклу (акт впровадження результатів дисертації в освітній процес № 91 від 01.11.2023) (с. 25).

У цілому високо оцінюючи рівень дисертаційного дослідження Олексія Романовича Різника, зверну увагу на окремі дискусійні моменти і висловлю деякі зауваження та побажання:

1. Розглядаючи стан дослідження проблем кримінальної відповідальності за злочини, що пов'язані з незаконним позбавленням волі, автор дисертації переважно відтворює (майже дослівно, з мінімальними змінами) матеріал, присвячений відповідному огляду літератури, який викладений в моїй монографії «Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи» (Київ: Ваіте, 2020. 560 с.) (порівняй сс. 27–28, 30–33 дисертації О.Р. Різника і сс. 108–114 моєї монографії). Зокрема, це стосується огляду наукової літератури щодо проблемних питань кримінальної відповідальності за незаконне позбавлення волі або викрадення людини, насильницьке зникнення, захоплення заручників, торгівлю людьми, незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. На жаль, згадуючи час від часу праці офіційного опонента (зокрема, на сс. 27, 30, 31, 32), дисертант не завжди робить у тексті підрозділу 1.1 відповідні посилання. Підбиваючи підсумки викладеного у цьому підрозділі дисертації (сс. 32–33), автор належним чином не вказує, що це висновок, запозичений ним із згаданої вище монографії офіційного опонента.

2. Не до кінця визначеною видається позиція автора щодо об'єкта розглядуваних ним злочинів. З одного боку, дисертант постійно підкреслює, що досліджувані ним діяння посягають на особисту свободу, з іншого ж – на с. 40 стверджує, що об'єктом злочинів, пов'язаних із незаконним позбавленням волі, є не лише «суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням фізичної свободи (волі) особи та її конституційного права на особисту недоторканність», а й честь і гідність особи. На переконання дисертанта, «в кожному випадку вчинення злочину проти волі особи так чи інакше є посяганням на честь і гідність особи» (с. 40). Зауважу також, що назву розділу III Особливої частини КК України у рецензованій дисертації пропонується сформулювати як «Кримінальні правопорушення проти особистої свободи, честі та гідності особи» (сс. 79, 134, 207, 241). Вважаю, що відповідна позиція автора потребує належної аргументації. Зокрема, хотілося б почути детальне роз'яснення механізму заподіяння шкоди честі та гідності особи в разі вчинення розглядуваних у дисертації посягань, яке у роботі, на жаль, відсутнє. Крім того, виникає питання: якщо таке діяння, як, приміром, незаконне

позбавлення волі (його автор пропонує називати «незаконним поневоленням людини») завжди посягає не лише на особисту свободу, а й на честь та гідність особи, чому це не має бути відображено у самій його назві? І останнє: автор часто згадує про те, що розглядувані ним діяння посягають не лише на свободу, а й на *особисту недоторканність*, однак уникає відповіді на питання про те, як ця категорія співвідноситься з категоріями особистої свободи, честі та гідності людини і чи є підстави визнавати особисту недоторканність об'єктом аналізованих ним діянь.

3. На сс. 58–62 дисертації автор аналізує кримінальне законодавство зарубіжних держав, однак не вказує, які конкретно видання кримінальних законів він вивчав. У списку використаних джерел перелік відповідних актів також, на жаль, відсутній. Все це не дозволяє дійти висновку про актуальність текстів проаналізованих дисертантом кримінально-правових заборон. Водночас моє звернення до згаданих автором зарубіжних кримінальних законів дозволяє констатувати, що наведені ним положення на сьогодні багато в чому є застарілими. Так, наприклад, О.Р. Різник не згадує про наявні нині у законодавстві ряду держав кримінально-правові заборони, присвячені насильницькому зникненню. Давно не актуальним є також твердження автора рецензованої роботи про те, що таке злочинне діяння як торгівля людьми австрійський законодавець відносить до злочинних діянь проти моральності (с. 60). Бракує згадки й про торгівлю людьми як посягання проти особистої свободи за кримінальним законодавством Латвії, Польщі, Швейцарії та Нідерландів тощо.

4. Автор пропонує незаконне позбавлення волі та викрадення людини об'єднати у ст. 146 КК України поняттям «поневолення» і викласти назву та диспозицію ч. 1 цієї статті так: «Незаконне поневолення людини». Слово «поневолення» пропонується закріпити також у ст.ст. 146-1 і 444 КК України (сс. 23, 79, 101, 134, 183, 207, 209, 241, 242, 246). На переконання дисертанта, використання у тексті кримінального закону терміна «поневолення людини» досить чітко вказуватиме на зміст суспільно небезпечного діяння, яке ним описане, – позбавлення людини свободи пересування та права вільного вибору місця свого перебування (сс. 23, 76, 101, 207). Навряд чи з такою позицією варто

погоджуватись. Слово «поневолення» використовується здебільшого в радянській історичній, а також у радянській пропагандистській літературі для позначення пригнічення населення, підкорення окупованих земель загарбникам. В цьому легко переконатися звернувшись хоча б до Словника української мови (Київ: Наукова думка, 1976. Т. 7. С. 157), до якого, власне, й апелює дисертант (с. 76): всі наведені в ньому приклади вживання цього слова стосуються саме такого контексту. Слово «поневолення» більшою мірою позначає «обернення в рабство», «поставлення у залежність», «підкорення своїй волі», «підкорення владі», а не позбавлення особистої свободи як таке. Та й здійснений мною аналіз кримінального законодавства орієнтовно 100 держав світу засвідчує, що повсюдно йдеться про «незаконне позбавлення свободи», а не про «поневолення». У будь-якому разі для подібної пропозиції потрібні дуже вагомі аргументи, які у роботі відсутні. Крім того, у розглядуваному контексті хотілося б адресувати дисертантові три запитання: 1) якщо словосполучення «незаконне поневолення» є оптимальним замінником словосполучення «незаконне позбавлення свободи», як бути із проаналізованим автором зарубіжним досвідом, який засвідчив, що законодавці Естонії (с. 60) та Італії (с. 61) відповідальність за поневолення встановили поряд із відповідальністю за незаконне позбавлення свободи (а не замість неї)? Нагадаю автору його ж твердження, що за естонським законодавством «поневолення» – це «створення для людини шляхом насильства чи обману становища, за якого вона вимушена проти своєї волі працювати на користь іншої людини чи виконувати інші обов'язки, і утримання людини у такому становищі» (с. 60). Невже це те ж саме, що й «звичайне» незаконне позбавлення свободи?; 2) за яких умов поневолення людини може бути законним (адже автор, пропонуючи відповідні зміни до КК України, акцентує на *незаконності* (сс. 79, 134, 183, 206, 207, 209, 241, 246) поневолення)?; 3) якщо «викрадення людини є одним із способів її поневолення» (сс. 100, 137), чому у пропонованій редакції статті про відповідальність за насильницьке зникнення (с. 242) між словами «викрадення» і «поневолення» фігурує сполучник «або»?

5. Ряд питань виникає також щодо розуміння автором рецензованого дослідження такого діяння, як насильницьке зникнення. Так, на сс. 70–71 і 134–

135 О.Р. Різник стверджує, що «таке кримінальне правопорушення, як насильницьке зникнення може мати три прояви: 1) одиничні прояви таких діянь (вчинення яких повністю охоплюється статтями 146, 371 КК України; 2) широкопоширена та систематична практика таких діянь (є злочином проти людства); 3) вчинення таких діянь в ході широкомасштабного або систематичного усвідомленого нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення (є злочином проти людяності)». У зв'язку з цим постає перше запитання: **в чому, на переконання здобувача, полягає відмінність між «злочинами проти людяності» та «злочинами проти людства»?** На с. 71 О.Р. Різник висловлює скептичне ставлення до ідеї перенесення кримінально-правової заборони, присвяченої насильницькому зникненню, до розділу XX Особливої частини КК України, оскільки, на його думку, такий крок «не вирішить усіх правозастосовних проблем», «адже за таких умов виникне проблема його відмежування від «Порушення законів та звичаїв війни» (якщо насильницьке зникнення матиме прояв як злочин проти людяності)». Звідси постають два запитання: **1) у чому конкретно полягатиме відповідна проблема?; 2) чи не плутає автор злочини проти людяності і воєнні злочини?** На сс. 70, 71, 135 автор стверджує, що одиничні прояви насильницьких зникнень повністю охоплюються статтями 146, 371 КК України, однак все ж пропонує залишити в чинному кримінальному законі ст. 146-1. Звідси ще одне запитання: **якщо поодинокі випадки насильницького зникнення не підпадають під ознаки злочину проти людяності і, як стверджує дисертант, повністю охоплюються ст.ст. 146 і 371 КК України, навіщо зберігати цю кримінально-правову заборону?** І останнє. «Для точності кримінального закону та задля дотримання вимог щодо його якості» (сс. 97–98, 136–137) дисертантом запропоновано доповнити диспозицію ч. 1 ст. 146-1 КК України словом «незаконні» перед словами «арешт, затримання» (сс. 97–98, 136–137, 209, 242). З цією пропозицією погодитись не можу, оскільки специфічна правова природа насильницького зникнення полягає, зокрема, в тому, що воно може бути результатом не лише незаконного позбавлення свободи, але й дій, що спершу були законними, а незаконними стали через відмову визнати факт

позбавлення людини свободи або через приховування даних про долю такої людини чи місце її перебування.

б. Автор доходить висновку про доцільність виключення ст. 151 КК України, яка встановлює відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги (сс. 23, 117–118, 139, 208, 210, 243). Аргументи дисертанта зводяться до такого: 1) для пом'якшення кримінальної відповідальності лікарів-психіатрів за вчинення вказаного діяння немає жодних соціальних передумов; 2) випадки вчинення цього злочину не є поширеними; 3) в державах ЄС окрема кримінальна відповідальність за поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги не передбачена (за винятком кількох держав, які визнали вказане діяння кваліфікованим, а не привілейованим, складом незаконного позбавлення свободи) (сс. 117–118). З наведеними аргументами погодитись складно. На моє переконання, суттєва специфіка цього діяння, особливості об'єкта його посягання, способу його вчинення, його суб'єкта тощо свідчать на користь залишення окремої кримінально-правової заборони незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги. Детально відповідні аргументи викладені в моїй монографії, присвяченій відповідальності за вказане посягання¹, тому повторювати їх тут не буду. Звісно, жодних підстав для пом'якшення кримінальної відповідальності лікарів-психіатрів за вчинення цього діяння немає (наявний стан речей, на моє переконання, є очевидною помилкою вітчизняного законодавця), однак це аж ніяк не може слугувати аргументом на користь виключення розглядуваної статті з КК України. Є всі підстави для висновку, що незаконна госпіталізація людини до закладу з надання психіатричної допомоги характеризується вищим ступенем суспільної небезпеки, ніж «звичайне» незаконне позбавлення свободи, а тому потребує встановлення більш суворого покарання за його вчинення. Що ж стосується непоширеності випадків незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги, то й тут далеко не все однозначно. Порівняно з іншими кримінальними правопорушеннями проти волі, честі та гідності особи, діяння, передбачене ст. 151

¹ Андрушко А.В. Кримінальна відповідальність за незаконне поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги: монографія. Ужгород: РІК-У, 2019. 228 с.

КК України, за кількістю зареєстрованих випадків займає не останнє місце: органами прокуратури воно фіксується частіше, ніж підміна дитини та експлуатація дітей, які до офіційної статистичної звітності потрапляють ще рідше. Зауважу також, що кількість облікованих фактів незаконного поміщення в заклад з надання психіатричної допомоги майже тотожна чисельності зареєстрованих випадків захоплення заручників. Що ж стосується відсутності вироків за ст. 151 КК України, то пояснення цьому дає сам дисертант, зазначаючи, що однією з ключових причин цього є недосконала редакція вказаної норми, що ускладнює її застосування (с. 36, 205).

7. Автор рецензованої роботи услід за М.О. Акімовим пропонує надати спонуканню винної особою адресатів вимог до вчинення чи утримання від вчинення певних дій під час захоплення заручників значення обов'язкової ознаки об'єктивної сторони цього злочину. У диспозиції ч. 1 ст. 147 КК України словосполучення «з метою спонукання» запропоновано замінити на словосполучення «поєднане із спонуканням». Завдяки цьому, на думку дисертанта, вдасться безпомилково розмежовувати захоплення заручників та інші суміжні діяння і давати належну кримінально-правову оцінку вчиненому (с. 189–190, 242). З такою точкою зору навряд чи можна погодитись, оскільки, як слушно зазначає Л.П. Брич, зазначена пропозиція обумовлена нехтуванням різниці у змісті ознак об'єктивної та ознак суб'єктивної сторони: має місце логічна помилка – ототожнення мети як ознаки суб'єктивної сторони складу кримінального правопорушення і того, в чому полягає реалізація цієї мети, що є проявом об'єктивної сторони².

Висловлені критичні зауваження і побажання здебільшого стосуються дискусійних питань, не піддають сумніву основні наукові результати дослідження, які отримані здобувачем.

Оцінка змісту дисертації, її завершеність в цілому, оформлення, мови, стилю та дотримання академічної доброчесності. Дисертація Різника Олексія Романовича «Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі» є завершеною кваліфікаційною

² Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів: монографія. Львів: ЛьвДУВС, 2013. С. 141, 146.

практики кримінального права, а саме – автором здійснено спробу комплексного розв'язання проблемних питань, що стосуються кримінально-правової протидії злочинам, пов'язаним із незаконним позбавленням волі.

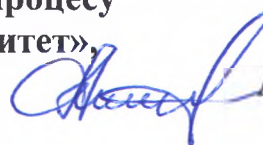
Дисертація є самостійним науковим дослідженням, яке пройшло достатню апробацію; її зміст відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності.

Оформлення дисертації відповідає встановленим Міністерством освіти і науки України вимогам. Робота виконана українською мовою з правильним вживанням юридичної та спеціальної термінології. Стиль викладення матеріалу дослідження науковий.

Висновок. Дисертація Різника Олексія Романовича «Кримінально-правова характеристика складів злочинів, що пов'язані з незаконним позбавленням волі» відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 із змінами, а її автор – Ріznик Олексій Романович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент:

**професор кафедри кримінального права та процесу
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
доктор юридичних наук, професор**

 А. В. Андрушко

